

UDK 329.18»1941/1944«
Izvorni znanstveni članak

Evencija četničke ideologije u politici prema selu 1941—1944.

MILICA BODROŽIĆ

Muzej revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, Beograd, SFRJ

Oslobodilački rat 1941—1945. koji su vodili narodi Jugoslavije u suštini je bila i socijalistička revolucija, jer su se na oslobođenim teritorijama uvodili novi oblici vlasti i na Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a donesene značajne istorijske odluke o preuređenju zemlje. Nesumnjivo su značajnu ulogu odigrala i zasedanja zemaljskih antifašističkih vijeća i njihove odluke. Narodnooslobodilački pokret, predvođen Komunističkom partijom, borio se ne samo protiv okupatora već i protiv u aprilskom ratu poražene buržoazije koja je pomoću četnika D. Mihailovića, tzv. »Jugoslovenske vojske u otadžbini«, zajedno s okupatorima vodila borbu protiv NOVJ, mada je Komunistička partija od početka ulagala svestrane napore radi objedinjavanja svih snaga u borbi protiv okupatora.¹ Četnici, koji su predstavljali naoružanu kraljevu vojsku u otadžbini, plašeći se novih društvenih odnosa od početka su izigrali sporazume s partizanima, boreći se zajedno s okupatorima protiv NOP-a već u prvoj neprijateljskoj ofanzivi.

U toku cele poslednje decenije i uoči izbijanja rata i otpočinjanja socijalističke revolucije, Jugoslavija je bila izrazito seljačka zemlja sa 76% seoskog stanovništva. To znači da je više od tri četvrtine stanovništva živelo na selu i pripadalo seljačkoj klasi. Stoga je na seljaka kao bitnog faktora stanovništva računao i NOP, i četnici D. Mihajlovića, i ostale snage.

Značenje seljaštva u revoluciji uočili su već K. Marks i F. Engels, a V. I. Lenjin ga je posebno razradio. Još u Manifestu komunističke partije, Marks i Engels su istakli: »Srednji slojevi, i sitni industrijalac, sitni trg-

¹ O tome videti više: P. Morača, Komunistička partija Jugoslavije u stvaranju Narodnog fronta u oslobodilačkom ratu i revoluciji 1941—1945, Narodni front i komunisti 1938—1945, Beograd, Prag, Varšava 1968, 17—118; J. Marjanović, Ustanak i NOP u Srbiji 1941, Beograd 1983; J. Marjanović, Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika D. Mihailovića u Srbiji 1941, Istorija XX veka, Beograd, k-1, 153—233; D. Plenča, Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata, Beograd 1962; J. Poznanović, Napori KPJ za jedinstvo naroda u borbi protiv okupatora u užičkom i čačanskom kraju 1941, NOR i revolucija u Srbiji 1941—1945, Beograd 1972, 335—348. Literatura o tome problemu veoma je obimna. Ovde su navedena samo neka dela koja govore o toj problematici.

vac, zanatlija, seljak, — svi se oni bore protivu buržoazije a radi toga da sačuvaju svoj sopstveni opstanak, kao opstanak srednjeg staleža. Prema tome oni nisu revolucionarni, već konzervativni. Šta više, oni su reakcionarni, oni teže da vrate natrag točak istorije. Ako oni i postaju revolucionarni, to je samo zato i utoliko, ukoliko im predstoji prelaz u redove proletarijata, ukoliko oni štite ne svoje sadašnje, već svoje buduće interese, ukoliko oni napuštaju svoje sopstveno stanovište da bi stali na stanovište proletarijata.«² F. Engels je pre više od jednog veka ukazao na to da seljak kao faktor političke snage uvek izražava izvesnu apatiju: »Kapitalizam preseca nerv sitnog seoskog gazdinstva i to gazdinstvo počinje da nazaduje i propada. U toj situaciji krupni zemljoposjednik se nameće kao prvoborac, a sitni seljak prima tog prvoborca. Proletarijat tog sitnog seljaka, osuđenog na propast, ipak ne sme da ostavi u rukama njegovog lažnog zaštitnika. To je suština seljačkog pitanja.«³

Na šarolikost seljačkog stanovništva ukazivao je takode Lenjin. On u seljaku vidi poluradnika i polušpekulanta. Radnik je stoga što svojim radom zarađuje hleb, a pri tome ga izrabljuju i veleposednici, i kapitalisti, i trgovci. »Seljak je špekulant zato što prodaje hleb, taj neophodni predmet koji, kad se nema, vredi toliko da bi za njega dao sve svoje imanje.«⁴ Usled velikog eksploataisanja od veleposednika, kapitalista i trgovaca seljak je gajio mržnju prema njima. On je tražio savez »sa radnikom protiv kapitalista, protiv špekulanata, protiv trgovca«. Stanje robne privrede čini od seljaka u većini »trgovca i špekulanta«.⁵

Veoma je karakteristično Lenjinovo shvatanje o seljaštvu još 1905. On doslovce tvrdi: »Seljaštvo obuhvata masu poluproleterskih elemenata naporedo sa sitnoburžoaskim. To čini i njega nepostojanim, primoravajući proletarijat da se organizuje u strogo klasnu partiju. Ali nepostojanost seljaštva iz osnova se razlikuje od nepostojanosti buržoazije, jer je seljaštvo u datom momentu zainteresovano ne toliko u bezuslovnoj zaštiti privatne svojine koliko u oduzimanju spahijske zemlje, jednog od glavnih oblika te svojine. Ne postajući zbog toga socijalističko, ne prestajući da bude sitnoburžoasko, seljaštvo je sposobno da postane potpun i vrlo radikaln pristalica demokratske revolucije.«⁶

U Kraljevini Jugoslaviji većinu stanovništva činio je sitnoparcelni seljak. Među seljacima postoji samo lokalna povezanost, koja nije čvrsta, te seljaštvo ne može činiti klasu i nema čvrstu političku organizaciju. Seljaštvo obično zastupa neko ko je autoritet kao Milan Nedić za deo srpskih seljaka, kao D. Mihailović i mnogi seoski četnički vojvode.

² K. Marks i F. Engels, Manifest komunističke partije, Izabrana dela, I, Kultura, Beograd 1949, 29.

³ F. Engels, Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj, Izabrana dela, II, Kultura, Beograd 1950, 411.

⁴ V. I. Lenjin, Sveruski kongres o vanškolskom obrazovanju, Lenjin-Staljin, Seljačko pitanje, 15.

⁵ V. I. Lenjin, Ekonomija i politika u eposi diktature proletarijata, 1919, Izabrana dela, Kultura, Beograd 1960, k-13, 280.

⁶ V. I. Lenjin, Dve taktike socijal-demokratije u demokratskoj revoluciji, Izabrana dela, Beograd 1960, k-5, 85—86.

Seljak živi od svoje parcele i propada zbog nje. On s teškom mukom uviđa da njegov interes nije isti kao kapitalista i da mu je prirodni saveznik gradski proleter. U isto vreme i proletarijat mora tražiti svog saveznika među sitnim seljacima.

Iz navedenog videće se da su četnici svesrdno radili da pridobiju sitno seljaštvo. Činjenica da su oni u tome delimično imali uspeha jasno potvrđuje napred izneto mišljenje iz Manifesta komunističke partije da je seljak opredeljen kao pripadnik srednjeg staleža koji po svojoj prirodi nije revolucionaran, jer se bori protiv buržoazije samo zato da bi obezbedio sebi opstanak kao srednjeg staleža. Četnici su u svojoj propagandi protiv NOP-a računali na specijalnu istorijsku tradiciju, koja se prenosi sa oca na sina, da nova vlada može preduzeti mere, i u pogledu poreske politike, i posedovanja parcele, govoreći o izvođenju agrarne reforme, većoj brizi o selu davanjem kredita, stvaranjem novog tipa zadruga, elektrifikacijom, melioracijom sela i stvaranjem specijalnih poljoprivrednih i domaćićkih škola.

Lenjin je izneo shvatanje o stratifikaciji seoskog življa, dajući određene karakteristike pojedinim slojevima. To je, pre svega, poljoprivredni proletarijat koji čine najamni radnici, sluge i seoski lumpenproletarijat. Lenjin je ukazivao na potrebu stvaranja posebnih organizacija (političke, vojne, profesionalne i dr.) od najamnih radnika, koji su trebali da budu prirodni saveznici revolucije (izuzev lumpenproletarijata koji će se prema definiciji Manifesta pokušati da ubaci u revolucionarni pokret »ali će se po čitavom svom životnom položaju radije dati potkupiti za reakcionarna rovarjenja«).⁷

Drugi sloj čine poluproleter i sitni selaci koji zarađuju sredstva za život delom najamnim radom u poljoprivrednim i industrijskim kapitalističkim preduzećima, a delom radeći na sopstvenom ili pod arendu uzetom parčetu zemlje. Sa zemlje on dobija samo deo namirnica za ishranu svoje porodice.

Treći sloj čini sitno seljaštvo, tj. sitni zemljoradnici koji poseduju ili uzimaju pod arendu male parcele zemlje na kojoj sami rade, podmirujući potrebe svoje porodice sa svog imanja. Sitni seljak je najbrojniji i najvažniji. Njega u kapitalizmu pritiskuju porezi, nerodne godine, sudska parničenja, deobe, a naročito zelenaši. On ljubomorno čuva svoju njivu pa i u proleteru vidi protivnika koji se ustremio na nju. Međutim, radnik nije dužan, a nema ni interesa da pomaže seljaku da se održi kao sitni sopstvenik. Engels s tim u vezi u radu »Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj« piše: »Dužnost naše partije je da seljacima neprestano predočavamo apsolutnu bezizlaznost njihovog položaja dokle god vlada kapitalizam, apsolutnu nemogućnost da se sačuva parcelno vlasništvo kao takvo, apsolutnu sigurnost da će kapitalistička krupna proizvodnja pregaziti njihovo bespomoćno, zastarelo sitno gazdinstvo, kao železnički voz ručna kolica. Budemo li to činili, postupaćemo u skladu sa neizbežnim ekonomskim razvitkom, a taj razvitak će sitnim seljacima sigurno otvoriti uši za naše reči.«⁸

⁷ K. Marks, F. Engels, Manifest komunističke partije, 25.

⁸ F. Engels, Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj, 411—430.

Kad revolucija otpočne i revolucionarne i kontrarevolucionarne snage trude se da okupe što više vojnika te se otimaju za seljaštvo kao najbrojnije stanovništvo. Seljaštvo se koleba između jedne i druge strane. Takav njegov stav bio je karakterističan i u vreme revolucije u Rusiji. Da bi se opredelio čvrsto za jednu stranu, on treba da se uveri kako će mu perspektiva biti bolja na toj strani. Četnici, kako će se videti iz narednog izlaganja, radiće na stvaranju sitnog i srednjeg seljačkog poseda.

U četvrti sloj Lenjin ubraja »srednje seljaštvo« koje čine sitni posednici »koji poseduju, kao vlasnici i zakupci, takođe male komade, koji, prvo daju u kapitalizmu, po pravilu, ne samo škrto izdržavanje porodice i gazdinstva nego i mogućnost da se dobija izvestan višak sposoban da se, bar u najboljim godinama, pretvara u kapital i koji, drugo, pribegavaju dosta često (na primer, u jednom gazdinstvu od dva ili od tri) naimanju tuđe radne snage«.⁹

Poslednji, peti sloj po Lenjinu čini krupno seljaštvo (Grossbauern) koje, po pravilu, obrađuje zemlju s najamnim radnicima. Zajedno sa »seljaštvom« oni imaju nizak kulturni nivo i lično fizičkim radom učestvuju na svom gazdinstvu. Najveći deo pripadnika toga sloja kontrarevolucionaran je i Komunistička partija treba da obrati glavnu pažnju na borbu protiv toga sloja, a za oslobođenje radne i eksploatisane većine seoskog stanovništva od njihovog idejnog i političkog uticaja.¹⁰

Kao što je napred rečeno, Kraljevina Jugoslavija bila je poljoprivredna zemlja, pošto se u njoj 76,3% stanovništva 1931. bavilo zemljoradnjom. Slično je bilo i uoči izbijanja rata, 6. IV 1941. Značenje poljoprivrede za Jugoslaviju jasno se može uočiti na osnovu podataka o veličini nacionalnog dohotka koji je davala poljoprivreda u mln. d.¹¹

	1926.	1931.	1935.
poljoprivreda, stočarstvo	38,016%	18,42%	19,107%
ribarstvo, kućna radinost	51,88%	43,8%	50,81%

Prema popisu poljoprivrednih gazdinstava 1931. može se uočiti da su preovlašivali posedi manji od 5 ha. Posedi manji od 2 ha preovlašivali su u Dalmaciji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Sloveniji, što znači u brdovitim krajevima. Celokupno poljoprivredno stanovništvo po svojoj imovnoj moći moglo bi se svrstati u 5 grupa čija bi struktura, prema popisu iz 1931, bila ovakva:¹²

⁹ V. I. Lenjin, Prvobitni nacrt teza o agrarnom pitanju (Za drugi kongres Komunističke internacionale), Izabrana dela, Beograd 1960, k-13, 578—579.

¹⁰ Isto, 578—581.

¹¹ M. Goranović, Poljoprivredni dohodak Jugoslavije, Beograd 1937, 3.

¹² M. Mirković, Ekonomska struktura Jugoslavije, Zagreb 1952, 40, B. Stojsavljević, Seljaštvo Jugoslavije 1918—1941, Zagreb 1952, 43.

Grupe	Broj poseda	% broja	Pov. u ha	% površine
Ispod 2 ha	670.000	33,8%	690.000	6,5%
od 2—5 ha	676.000	34,0%	2.287.570	21,5%
od 5—20 ha	579.000	29,3%	5.253.000	49,3%
od 20—50 ha	99.000	2,5%	1.027.000	13,0%
više od 50 ha	11.000	0,4%	1.388.000	9,7%
Ukupno	1.985.000	100%	10.645.570	100%

Prema podacima T. Ristića, broj bezemljaša bio je: u Vardarskoj banovini 16.585 domaćinstava ili 8,4% ukupnog broja poljoprivrednih domaćinstava u celoj banovini, u Vrbaskoj 4194 ili 29% od ukupno 144.909, u Dravskoj 16.103 ili 12% od ukupno 133.893, u Drinskoj 4490 ili 21% od ukupno 209.526, u Dunavskoj 107.264 ili 26,9% od ukupno 398.669, u Zetskoj 7150 ili 5,5% od ukupno 129.178, u Moravskoj 4770 ili 2,2% od ukupno 217.081, u Primorskoj 4023 ili 3,2% od ukupno 124.628 i na teritoriji uprave grada Beograda 574 ili 23,6% od ukupno 2432 poljoprivredna gazdinstva.¹³

U poslednjoj deceniji pred rat, koncentracija zemljišta u veće posede događala se u svim banovinama. Zemlja se koncentriše u rukama imućnih vrhova sela. Međutim šarenilo poseda i dalje se zadržava. Ipak, treba imati u vidu da su siromašni i srednji seljaci činili 92% svih seljaka i držali 55% poljoprivredne površine. Srednji i sitni seljaci u proizvodnji su učestvovali sa 43%, a na tržištu sa 33%. Istovremeno velikoposednici i bogati seljaci posedovali su 40% celokupne poljoprivredne površine, dajući za tržište 60% svojih viškova. Siromašni i sitni posednici uglavnom su proizvodili za potrebe svojih porodica. Oni nisu uzimali u najam radnu snagu. Srednji seljaci, čiji se posed kretao od 5 do 20 ha, proizvodili su razne poljoprivredne kulture i izdržavali svoje porodice. U vreme rodni godina, oni su višak proizvoda iznosili na tržište i pretvarali ga u kapital. Četvrtu grupu činili su vlasnici koji su posedovali gazdinstva od 20 do 50 ha. Oni su predstavljali krupno seljaštvo. Za obradu svoga imanja upošljavali su najamne radnike. Istovremeno su posedovali osnovne poljoprivredne alatlijeke. Obično se uzima da je seljaštvo treće i četvrte grupe činilo srednja gazdinstva. Posedi su im bili u neprestanom kolebanju i spuštali su se prema donjoj ili dizali prema gornjoj lestevici. Poslednju, petu, grupu činili su velikoposednici koji su svoje imanje obradivali na čisto kapitalistički način, pomoću najamne radne snage, poljoprivrednih sprava i vučne stoke koju su posedovali. Oni su proizvodili za tržište.¹⁴

Iz naredne tabele veoma će se očigledno uočiti da su poljoprivredna domaćinstva bila vrlo slabo snabdevena stokom kao osnovnom vučnom snagom u svim delovima zemlje.

¹³ T. Ristić, Najamna radna snaga u našoj poljoprivredi, Beograd 1939, 8—9.

¹⁴ B. Stojavljević, n. d., 44.

Banovine	Domaćinstva bez stoke u 1000	% bez stoke	Domaćinstva koja rade pod najam 1000	Prosečno volova na 1 domaćinstvo	Prosečno konja na 1 domaćinstvo	% domaćinstva bez zemlje	% domaćinstva bez kuće
Vardarska	32,4	14,7	26,7	1,65	0,48	4,5	3
Vrbaska	54,8	42	11,57	1,27	6,62	4,3	3
Dravska	35,9	18,2	19,8	1,28	0,32	4,4	3,3
Drinska	89,3	35,4	27,1	1,24	0,44	5	1,7
Dunavska	101,6	20,2	60,3	0,57	0,99	2	5,7
Zetska	39,3	32,3	11,9	1,14	0,54	6,3	1,4
Moravska	55,6	23	23,3	1,25	0,19	1,6	1,5
Primorska	45,5	39,7	15	0,78	0,49	4,9	2,4
Savska	129,1	29,1	31,6	0,62	0,44	4,4	3,5 ¹⁵

Kao što se vidi, u Dunavskoj banovini bio je najveći broj najamnih radnika. Pored toga, može se uočiti slabo posedovanje stoke u svim banovinama, naročito konja, dok je posedovanje volova nešto bolje.

Vrlo je teško govoriti kako su privredne krize uticale na dalje diferenciranje među seljaštvom, koje je u većini bilo sitno sopstveničko, pošto je oko 68% stanovništva držalo svega 28% poljoprivredne površine.

Iako se ne navode podaci u periodu neposredno pred izbijanje rata, sa sigurnošću se može tvrditi da se položaj seljaštva nije izmenio nabolje. U tom periodu situacija na selu bila je teška. Četnici su bili toga svesni kad su u toku rata radili protiv realizovanja programa Komunističke partije na selu, nastojeći da privuku na svoju stranu seljaštvo. Treba odmah napomenuti da su četnici svoju ideologiju prema selu počeli naročito da razvijaju u toku 1943. i 1944, neposredno pred završetak rata, u želji da pariraju merama koje je Komunistička partija Jugoslavije sprovodila na selu i u cilju pridobijanja seljaka u vreme kada su se odlučno borili protiv NOP-a za očuvanje starog poretka, prvo u savezu sa okupatorima, a sad, očekujući iskrcavanje saveznika, nadali su se uspostavljanju starog stanja u zemlji.

U jednom se dokumentu spominje projekt od 28. VII 1941. »o preuređenju države«, koji nije sačuvan, a u kojem se govori o odnosu rada i kapitala. U njemu se kaže: »Rad ima da bude osnov i cilj i smisao života svakog čoveka, ali i da bude pravedno nagrađen prema kvalitetu i kvantitetu.«¹⁶ U njemu se uopšteno govori o slobodi ličnosti, ličnoj inicijativi i svojini »svakog državljanina« koja se zakonom zaštićuje. U projektu od 30. V 1942, za koji se saznaje samo na osnovu ovog dokumenta, a nosi naziv: »O društvenoj pravdi u obnovljenoj otadžbini« seljak se stavlja na prvo mesto kao najbrojniji i najznačajniji deo stanovništva »kako u ranijim borbama za narodno oslobođenje, tako i u ovoj današnjoj«.¹⁷

¹⁵ S. Dimitrijević, Privredni razvitak Jugoslavije 1918—1945, Beograd 1962, 135.

¹⁶ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje AVII), VK-P-79.

¹⁷ Isto.

Posle značajnih uspeha NOP-a na vojnom i političkom polju u toku 1943, rad na razradi četničke ideologije usledio je još više. Za sada nije moguće da se detaljnije prati, ali se mogu uočiti njegove glavne konture, na osnovu četničke štampe i sačuvanih dokumenata.

U listu »Odjek slobodnih planina«, 1. X 1943, njegovi saradnici su govorili o obnovi svega na »širokom planu«, ali se ipak najveća pažnja posvećuje selu: »Naše selo, dosada zanemareno i iskorišćavano, biće u buduće naša glavna briga. Kroz neumoljivo pravičnu agrarnu reformu i plansku unutrašnju kolonizaciju svih srpskih zemalja, koje ćemo očistiti od svih neprijateljski nastrojenih narodnih manjina, kroz zdravo i napredno zadržarstvo, kroz poljoprivredne i domaćičke škole, kroz zdravstvene stanice, kroz punu državnu saradnju i pomoć na ekonomskom blagostanju, higijenskom podizanju i kulturnom vaspitanju, osnov naše države *selo* postaće ono što zaslužuje i što mora da bude.«¹⁸ Uzdizanje sela trebalo je ostvariti pomoću čitaonica, narodnih univerziteta i predavanja najboljih stručnjaka. Međutim, nije se zaboravilo da se istakne kako je obezbeđena budućnost i hramovima, i hidrocentralama, bez obzira na to služe li za prosvetavanje, razonodu ili upotrebu. Pri govoru o seljacima naročito se isticala činjenica da su svi oni »seljački sinovi«. Uopštenim rečima predočavalo se seljaku da će i on »imati vremena da se posveti duhovnim potrebama čoveka«. Kako će se to postići ne kaže se već se samo tvrdi da će se to postići »po jednom izgrađenom planu za duže vreme«. Smatralo se da će biti dovoljno da se naređaju svi dotadašnji tlačitelji seljaka (pop, učitelj, advokat, sudija, doktor i »drugi činovi«) i konstatuje da ga oni više neće iskorištavati. Tvrdilo se da će se to zaista ostvariti »donošenjem zakona o korupciji«, koji će za one koji se ne budu pridržavali zakona predvideti razne kazne koje su mogle da idu i do smrtne kazne.¹⁹

Od toga prilično neodređenog stava o seljaštvu i idealisanju njegovoga budućeg položaja, već na početku decembra 1943. prišlo se još konkretnijim obećanjima te se, na primer, zahtevalo u jednom letku D. Mihailovića da »zemlja ima da pripadne seljaku koji je obrađuje«, tako što će se »zakonom propisati najmanja površina, prema kraju i plodnosti zemlje i broju čeljadi koju jedan seljak valja da ima«, s tim što se »ima propisati i najveća površina koju seljak može imati«. »Tu najmanju površinu seljak ne može ni prodati ni pokloniti, a ona mu se ne može ni za kakav dug oduzeti. Isto se tako ima propisati i najveća površina koju jedan seljak može imati«. Pored toga, i nasledno pravo trebalo je tako formulisati da ono ne vodi »rasipanju zemlje« u male posede. Državi je stavljeno u dužnost da »dobro uređenom mrežom oglednih stanica, a preko zadruga jeftinim kreditima dođe do dobre priplodne stoke«.²⁰

Mnogo se pisalo i o zadržarstvu, koje je trebalo da organizuje i potpomogne država, ali pri tome da pazi da ne uguši »slobodu privatne inicijative«. Udruživanjem u zadruge smatralo se da će se izbeći posrednici pri prodaji proizvoda, što će logično dovesti do povećanja dobiti seljaka, jer će u njegov džep dolaziti i onaj deo dobiti koji je do tada išao u ruke po-

¹⁸ Isto, VK-P-94/3, *Odjek slobodnih planina*, br. 2 od 25. X 1943.

¹⁹ Isto, VK-P-120.

²⁰ Isto.

srednika. Zadruga su mu, takođe, morale da pomognu pri nabavci proizvoda. U istom tom letku D. Mihailovića govorilo se i o kolonizacionoj banci koja je kao magičnim štapom trebalo da reši sve one probleme koji su tištali jugoslovenskog čoveka usled nedostatka kredita, pa se kaže da će kolonizaciona banka imati za zadatak:

— da finansira i vrati otkup imovine i zemlje, zgrada i drugih objekata ukoliko država ne imadne pravo na njih i u ime odštete ili sporedne kazne za izdaju države ili za počinjene zločine od strane nacionalnih manjina,

— da finansira samoupravna tela, za izvođenje melioracionih radova i da preko njih pridigne zadrugarstvo,

— da finansira zadruga kolonista i kreditne, produktivne, izvozne itd. i da preko njih pridigne zadrugarstvo,

— da finansira koloniste pri kupnji zemlje, podizanju zgrada, nabavkama stoke, poljoprivrednih zgrada, semena itd«. Kapital za to trebalo je obezbediti državnim zajmovima, koji bi se podizali na osnovu nepokretnih imanja i to onih koja su ostavila iseljene manjine, zatim dotacijama iz državnog budžeta, koje je trebalo koristiti sve dotle dok »kolonisti u svojim naseljima ne počnu da žive potpuno zdravim životom kakvim žive i njihovi srodnici što su ostali na starim naseljima«.²¹

Kada se pročitaju te stavke, na prvi se pogled čini da se veoma duboko razmišljalo o obezbeđenju što boljeg položaja seljaka u budućoj državi, koji predstavlja »najboljeg čuvara njenih granica i njenog opstanka«. Međutim, treba imati u vidu da su sve buržoaske stranke nadugačko govorile u svojim programima i govorima predstavnika o položaju seljaka kao najmnogobrojnijeg staleža u zemlji. Za potvrdu najbolje je navesti kako je Jugoslovenska nacionalna stranka, kao najznačajnija stranka šestojanuarske diktature, u svom programu, usvojenom na prvom kongresu stranke 20. i 21. jula 1933, istakla da »seljački stalež treba prvenstveno braniti«, jer »sa postignutim blagostanjem i kulturom sela« smatralo se da će se ostvariti »ideal prosvetene i napredne seljačke demokratije«. Pored toga, demagoški su bile navedene mere koje je stranka bila predvidela da će sprovesti u cilju ostvarenja blagostanja seljaka (melioracija, odbrana od poplava i usavršavanje hidrotehničke službe). Najvažnijim zadatkom smatrala se izrada »seljačkog zaštitnog zakonodavstva« za celu državu koje bi obezbeđivalo: zaštitu minimuma seljačkog poseda, organizaciju uzajamne pomoći na selu za slučaj elementarnih nepogoda, nerodice i drugih nesreća, sprečavanje prevelikog rasparčavanja zemlje, reformu seljačkog nasledstva i dr.²² Imajući u vidu da je taj program stranka usvojila kao rukovodeće načelo već tada, ne pokušavajući uopšte da ga primeni u praksi, mada ga je kao što se videlo prilično detaljno razradila u svom programu opšte privredne politike (odjeljak V), zatim u odeljku VI — poljoprivreda i seljačka politika — na čitave dve strane, u VII i dr. ima malo verovatnoće, ili može se reći gotovo nimalo, da bi i te mere koje su predvideli ideolozi četničkog pokreta bile sprovedene u

²¹ Isto.

²² Program i statuti JNS, 1933, Beograd 11—17. Upor. M. Bodrožić, *Obrazovanje JNSD, Istorijski glasnik*, br. 2—3/1964, 89.

život da su četnici ostvarili svoju državu. Sve predviđene mere bi malo doprinele poboljšanju položaja najširih narodnih masa, jer ni u JNS nije bila predviđena eksproprijacija eksproprijatora, već njihova zaštita, zato što su četnici bili borci za očuvanje starog poretka.

Pošto je seljaštvo činilo tri četvrtine stanovništva zemlje, ne treba da bude nikakvo iznenađenje što su mu četnički ideolozi nastavili da poklanjaju veliku pažnju i u toku 1944. Pre svega su istakli da su za ostvarenje načela da »zemlja pripada onom ko je obrađuje« i kako žele da kolonizacijom stvore srednji tip seljačkog poseda koji je trebalo da bude dovoljan za udoban seoski život. U cilju ostvarenja toga zadatka bila je provedena anketa za ispitivanje uslova kolonizacije, naročito u Vojvodini, na zemljištu koje je oduzeto od stranih zemljoposjednika. Na to zemljište trebalo je dovesti seljaštvo prvenstveno iz Srbije. U obzir za kolonizaciju dolazile su prvenstveno siromašne porodice sa mnogobrojnom decom, zatim porodice koje tada nisu još oskudevale u zemlji, ali se očekivalo da će do toga doći zbog njihovog brojnog potomstva i parcelisanja poseda. Značajno je da su za kolonizaciju predviđeni i sinovi bogatih očeva »ako prethodno zasnuju svoju porodicu«, koji bi, da je došlo do realizacije toga plana, verovatno došli na prvo mesto.

Istovremeno se isticalo da kolonizaciju treba drukčije organizovati no što je to učinjeno posle prvoga svetskog rata, kada su blagodeti kolonizacije uživali vansrbijanski krajevi. Predviđali su da težište kolonizacije bude na seljaku iz Srbije. Za opravdanost takvog shvatanja navodili su više razloga. Pre svega, smatralo se da su Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Lika, Krbava i Banija u toku rata podnele velike žrtve tako da će za te krajeve »postojati problem njegovog održavanja«. Iseljavanjem nersrpskog stanovništva iz tih krajeva verovalo se da će biti zemlje koja će se dodeliti tamošnjem stanovništvu. Ali istovremeno nije se isključivala mogućnost kolonizacije, naročito crnogorskog življa, za koju se smatralo da još nisu postojali uslovi te se nije još sprovodila anketa. Što se tiče potrebe kolonizacije srbijanskog seljaka, u njen prilog navođen je i razlog da je on već postavljen na terenu koji je sličan vojvođanskom, dok se crnogorski, hercegovački i lički brđanin-stočar u prethodnoj kolonizaciji pokazao kao nepodesan, jer ne može fizički da podnese teški zemljoradnički posao.²³ Nesumnjivo je da je to bilo prazno obećanje seljacima iz nersrbijanskih krajeva, jer je poznato da su baš ti krajevi davali znatan broj najamnih radnika koji su kao sezonski radnici dolazili u vojvođansku ravnici da bi nešto zaradili za svoj i svoje porodice opstanak.

Tvorci projekta o kolonizaciji u toku jula 1944, kada je pravljeno, smatrali su da je četnička propaganda malo koristila kolonizaciono pitanje za pridobijanje seljačkih masa. »Seljaku je, međutim, potrebno pružiti izgled na poboljšanje njegovog ekonomskog položaja ovim putem da bi se njegov duh otpora prema svim parolama prefinjene partizanske propagande još više pojačao. U tom pogledu ništa ne sme da ostane propušteno.«²⁴ Da bi se seljak ubedio da će se realizaciji kolonizacije zaista po oslobođenju pristupiti, trebalo je odmah organizovati sprovođenje

²³ AVII, VK-P-321 (k-13, 21/3-1).

²⁴ Isto.

ankete kojom bi se ustanovilo koliko bi domaćinstava želelo da dobije zemlju u Vojvodini. Anketu je trebalo sprovesti u najkraćem roku u svim selima Srbije po specijalnim upitnicima-kestionarima. Postojale su dve vrste upitnika: zbirni (za čitavo selo) i pojedinačni. U zbirnom se navodilo koliko pojedinac poseduje zemlje, koliko ima dece, kojim inventarom raspolaže i iz kojeg razloga želi da se preseli. Sve te rubrike trebalo je u pojedinačnom kestionaru pojedinac lično da ispuni, dok je rubriku VIII, kakvog je moralnog vladanja, i IX, kakvog je političkog vladanja, trebalo da ispuni onaj ko sprovodi anketu.²⁵ Kolonizacija je trebalo da se sprovodi na dobrovoljnoj bazi. Data reč, podvlačilo se, nije obavezivala seljaka da mora da se preseli.

U svojim primedbama na projekat o naseljavanju dostavljen D. Mihailoviću odbor stručnjaka smatrao je da je »ceo projekat raden pretežno birokratski — administrativno i znači produžavanje starog duha i načina upravljanja«. ²⁶ To su oni naročito videli u načinu organizovanja naseljeničkog komesarijata, koji je bio podeljen na niz odeljenja i pododseka tako da je bio pretvoren već tada u birokratsku ustanovu. Zameralo mu se takođe što nije bio predvideo odsek za studije, koji bi davao inicijativu, i nedovoljna briga za borcu.²⁷

Nesumnjivo je da je sva ta aktivnost oko sprovođenja kolonizacije, zapravo poslednji pokušaj reacionara osuđenih od naprednih snaga na uništavanje, bila sračunata na zadržavanje na svojoj strani još onih ostataka dovoljno neotrežnjenih masa koje su stajale uz njih, i pridobijanje onih koje su se kolebale.

Kao i u toku 1943. teoretičari četničkog pokreta su se veoma detaljno zadržali na problemu zadrugarstva, ističući da je to veoma pogodan oblik za organizovanje seljaka kao proizvođača i potrošača.²⁸

Akcija četnika na formiranju zadružnih organizacija bila je tako velika da je Glavni zadružni savez dostavio D. Mihailoviću svoje napomene o pitanju stvaranja zadružne države. Odmah na početku istaknuto je da ta ideja u Jugoslaviji nije nova, već da je pokrenuta neposredno posle prvoga svetskog rata i od tada je manje-više bila uvek na dnevnom redu. Međutim, o ostvarenju zadružne države raspravljalo se samo u nauci i

²⁵ Isto. Anketu je trebalo da sprovedu ravnogorski odbori po specijalnom upitniku. Rezultate ankete trebalo je da opštinski narodni odbori preko sreskog komandanta upućuju VK i CNS. Obradu toga materijala izvršio bi CNK uz pomoć odbora stručnjaka. Isto, VK-P-322. Pri kolonizaciji isticana su tri osnovna načela: 1. da se na opustele zemlje dovedu naseljenici, koji znaju obrađivati zemlju, kako bi se dobio što veći prinos, zatim 2. na te zemlje su trebali da dolaze naseljenici po grupama po mogućstvu iz istih srezova, ako to nije moguće iz istih opština, kako se ne bi osetila velika promena u načinu života i običajima kod doseljenika, koji su učestvovali u oslobodilačkim ratovima, tj. njihovih potomaka. Država je trebalo da obezbedi svakoj naseljenoj porodici potrebna kreditna sredstva za nabavku poljoprivrednog inventara i za uređenje najneophodnijih stambenih uslova. Isto. VK-P-238, VK-P-695.

²⁶ Isto, VK-P-367.

²⁷ Isto. Projektom se predviđalo da se kolonizacija izvrši u dve etape. Prvo je trebalo oduzeti manjinsku imovinu i »osigurati njeno privremeno upravljanje, ekonomsko iskorišćavanje i očuvanje«. U izradi je plana za kolonizaciju trebalo da učestvuje po jedan stručnjak za agrarno pitanje, jedan etnopolitičar, jedan poznavalac kulturno-prosvetnih problema, jedan agronom, jedan tehničar, higijeničar i pravnik.

²⁸ Isto, VK-P-238, 562 i 695.

zadružnim krugovima, a naročito među pristalicama Zemljoradničke stranke, koji su sebi postavili za cilj stvaranje zadružne države. »Suština zadružne države leži, po njima, u pozadruživanju privrede i svih njenih procesa, a ne u naglom stvaranju zadruga od ljudi koji nemaju ni volje, ni smisla, ni interesa za zadružni rad.«²⁹ Smatralo se da glavni uslov za stvaranje zadružne države nije u reformama u toj oblasti, već u revoluciji u duhovnoj i privrednoj oblasti. Takva država trebalo je da se razlikuje od kapitalističke po duhu kojim je prožeta, po svom gledanju na svet, naročito na privredne i društvene odnose, po politici koju će voditi i po tome što je trebalo da bude u službi zadrugarstva, a ne kapitalizma. Potrošačke, zemljoradničke i radničke zadruge, kao najmnogobrojnije, trebalo je da rade na pozadruživanju drugih privrednih grana za šta se verovalo da je lakše učiniti (npr. u industriji šećera gde su podjednako bili zainteresovani proizvođači sirovina — repe — ili radnik u fabrici kao i potrošač gotovog proizvoda). Stvaranjem zadruga bilo bi omogućeno da one lakše savladaju finansijske teškoće, jer se predviđalo funkcionisanje zadružne banke, čiji je sistem kreditiranja bio detaljno razrađen u toku 1943. Tvrđilo se da se mogu pozadružiti svi procesi proizvodnje. Navedene su zatim mere koje je trebalo preduzeti u cilju toga pozadruživanja, a koje su se sastojale u ovom: ukoliko se država stavi u službu zadrugarstva i postane nosilac zadružne misli »ubrzao bi se proces pozadruživanja«. Trebalo je raditi na jačanju »zadružne svesti« i širiti krug zadrugara stvaranjem gušće mreže zadružnih organizacija »sa njihovim snaženjem i osposobljavanjem za veće i zamašnije zadatke«. U tom cilju trebalo je raditi da se pozadruže: Agrarna, Zanatska i Državna hipotekarna banka, koje bi morale da postepeno likvidiraju svoje »nezdružene angažmane i sva svoja sredstva da stave na raspoloženje zadrugarstvu.«³⁰ Sve tri banke trebalo je da se uzajamno pomažu i da budu neprestano u saradnji, oslanjajući se na Narodnu banku, koja je trebalo da se preobrazi od kreditora kapitalističke privrede »u vrhovnu finansijsku centralu zadrugarstva«. Na kraju su navedene one vrste zadruga koje je trebalo pozadružiti, a u koje su prvenstveno spadale zemljoradničke, jer se smatralo da bi se njima izvršila »velika ušteda u izdacima«, a pritom bi poljoprivreda »zajedničkim zadružnim sredstvima mogla da se tehnički potpuno moderno opremi.«³¹

Sve to opširno izlaganje o zadrugarstvu i drugim merama za koje se predviđalo da će stupiti na snagu, kad budu imali svoju državu, jasno svedoči da je njih mučio veoma ozbiljan problem kako se održati na vlasti. Na to ih je neosporno naterao brzi slom u aprilskom ratu, kojem je uzrok bio u društveno-ekonomskim i političkim odnosima. Stoga i nije čudo što su oni u svojim lecima obećavali: »Narod mora pozvati na odgovornost svu onu gospodu koja je upravljala našom vojskom, da mu položi račune o svom radu i primi zasluženu kaznu kojoj ne može izbeći.«³²

²⁹ Isto, VK-P-543.

³⁰ Isto.

³¹ Isto. Kao vrlo pogodna oblast za zadrugarstvo navedene su: šumarstvo, ribarstvo, industrijska proizvodnja, prerada polupreradevina i osiguravajuća društva.

³² Isto, VK-P-582.

Iz izlaganja se saznaje da su četnici bili svesni da seljak neće pristupiti onome ko mu bude obećavao vraćanje na staro. Znalo se raspoloženje seljaka prema bivšoj Kraljevini Jugoslaviji u kojoj je on bio eksploatisan i prezadužen. To su četnički ideolozi jasno izrazili u članku »Budućnost našeg sela« koji je objavljen 25. X 1943. u listu: »Odjek slobodnih planina«. U njemu se kaže: »Seljak nije voleo onakvu državu kakva beše Jugoslavija, koja ga je zanemarivala i zato se nije borio kao njegovi stari. Što je to tako to je nepremostiva greška političara.«³³ Četnici su smatrali da je dovoljno osuditi staro pa da se stekne popularnost i privuku seljaci u svoje redove. Vođa četničkog pokreta D. Mihailović je u cilju približavanja svoje organizacije naročito seljacima ne jednom isticao da četnici nisu politička stranka.³⁴ Stoga ne čudi što su četnici, ulagajući se seljaštvu, zvučno isticali: »Seljak domaćin ima da bude čuvar slobode i demokratije u Jugoslaviji i na celom Balkanu.«³⁵

Svesni potrebe promena u politici prema selu, četnici su bili neiscrpni u pisanju kakvo im selo treba. O tome su iznosili mišljenje u većini svojih listova. Već spominjani list »Odjek slobodnih planina« imao je posebnu rubriku: »Naše selo«. On je 5. VI 1944. u članku pod naslovom: »Kakvo nam selo treba« pisao: »Nacionalno svesno, ekonomski snažno, prožeto religioznim osećanjima, a uz to iskrenom ljubavlju odano našem mladom Kralju, naše selo mora biti temelj budućeg uređenja naše slobodne otadžbine.«³⁶ Kada se dobro proanaliziraju zahtevi u navedenom članku, jasno je da se profil seljaka u budućoj državnoj zajednici za koju su se četnici borili ne bi mnogo razlikovao od zemljoradnika iz bivše Kraljevine Jugoslavije. Pre svega, kad se zahteva »nacionalno svesno« seljaštvo, a ima u vidu da se ne bi sprovodila kolonizacija iz pasivnih krajeva kao što je Lika, Banija, Bosna i drugih delova zemlje već samo iz Srbije, jasno je da su četnici nameravali da u budućoj državi favorizuju srbijanskog seljaka. Time se jasno vidi da četnici koji su već posle poraza na Neretvi i Sutjesci, zapravo u drugoj polovini 1943, priznali potrebu borbe za federativno uređenje to samo formalno učinili, jer su u suštini bili za velikosrpski hegemonizam. Četnici su očekivali da će im religija, koja u svakom društvu služi kao opijum za mase, pomoći da sačuvaju presto mladome kralju i time u Jugoslaviji zadrže naslednu monarhiju, jer je religija učila da su kraljevi bogom dani zaštitnici naroda. Nesumnjivo je da ljudi koji bi u kralju videli bogom danog zaštitnika, a uz to s nerešenim agrarnim pitanjem ne bi mogli da budu »temelj budućeg uređenja«. Naročito ne u društvu u kojem se agrarna reforma ne bi sprovela u potpunosti. Da je to tačno najbolje potvrđuje činjenica da četnici nigde nisu istakli da će velikoposednička imanja oduzeti. Zato nisu ni naveli od koje veličine će imanja biti podložna konfiskaciji i nacionalizaciji, jer bez uklanjanja velikoposedničkih imanja ne bi se mogao stvoriti dovoljan fond zemlje da bi se zadovoljile potrebe velikog broja seljaka koji je nisu ni-

³³ Isto, k-12, 3/4-1 (VK-P-94/3).

³⁴ M. Bodrožić, Osvrt na ulogu i držanje Zemljoradničke i Narodne seljačke stranke u Srbiji tokom oslobodilačkog rata i revolucije, NOR i revolucija u Srbiji 1941—1945, Beograd 1972, 62.

³⁵ AVII, VK-P-121 (k-12, 16/4-1).

³⁶ Isto, VK-P-261, (k-13, 34/2).

kako posedovali, ili su je imali u količini nedovoljnoj za prehranu cele seljakove porodice. Evo šta su četnički ideolozi predviđali: »Od viškova zemljišta koje se dobija izumiranjem vlasnika, krčenjem utrina, šuma i šikara, isušivanjem bara i jezera i uopšte melioracijama, obrazovaće se državni zemljišni fond iz koga će se dodeljivati zemlja onim zemljoradnicima koji je uopšte nemaju ili je nemaju dovoljno.«³⁷

Svesni slabog efekta mera koje bi tako realizovali, što bi značilo zadržavanje stanja kakvo je bilo pre rata, a kojim su seljaci bili duboko nezadovoljni, četnici su nešto kasnije istakli: »Ni seljak ne sme imati zemlje iznad određenog maksimuma uzimajući u obzir i kakvoću zemlje, vrste mogućih kultura, udaljenost od tržišta, na ovaj način moći će na selu ostati veći broj seljaka.«³⁸ Nesumnjivo je da su četnički ideolozi mislili da će tako najlakše obmanuti bezemljaše i sitne seljake koji su uzimali tuđu zemlju u najam, a u isto vreme ne odbiti od sebe ni velikoposednike koji su u većini bili na njihovoj strani i materijalno ih pomagali. Već tada predvideti koja je imanja trebalo konfiskovati, smatrali su četnici da bi bio mač sa dve oštrice, jer bi privukao one kojima je zemlja obećana, a odbio one kojima je zemlju trebalo oduzeti. Da je to tačno, najbolje svedoči zahtev: »Da se ni jednom Srbinu za nikakvu obavezu ne može oduzeti kuća za stanovanje sa okućnicom, nameštaj i pokućstvo, a seljaku još i 5 hektara zemlje, dve krave, petnajest ovaca i poljoprivredni alat, a zanatliji alat i osnovni kapital, do 50.000 din.«³⁹ Kao što se vidi, četnici su se naročito borili za sitne seljake, jer su oni činili većinu stanovništva.

Koliko su se četnički ideolozi trudili da pridobiju seljake jasno potvrđuju i njihovi stavovi u »Jugoslovenskom i srpskom programu« u kojem se, pored ostalog, kaže: »Gde god je selo propalo nestala je i država. Gde god je selo oslabljeno zavladała je demagogija i diktatura, ili s desna ili s leva. Selo je najpouzdaniji oslonac demokratije. Selo je velika rezerva materijalne i moralne snage gradu, iz njega se obnavljaju gradovi, ono je zdrava, umirujuća sila.«⁴⁰ Iz do sada navedenog jasno se vidi da četnici nisu dali gotovo ništa novo u odnosu na zahteve koje su iznele političke stranke Kraljevine Jugoslavije. Razlika je bila samo u tome što su to zahtevali političari raznih političkih stranaka koji su radili u odboru stručnjaka Ravnogorskog pokreta. Iako nije bilo moguće ustanoviti koji su baš političari činili taj odbor, jasno je da su to bili ljudi najrazličitijih stranaka i da im je demagogija bila dobro poznata kao sredstvo za obmanjivanje i da su je koristili veoma umešno.

U vreme kada je oslobodilački pokret naroda Jugoslavije dobijao u zamađu i na vojnom, i na političkom polju, četnici su nastojali da svojom propagandom obezbede sebi gospodareći položaj u tadašnjoj situaciji. To je jasno istakao pisac »Istorijata Ravnogorskog pokreta« u kojem je istakao da se u tom periodu u svetu bore tri društvena poretka i to: liberalno-kapitalistički zapadnih demokratija, marksističko-boljševički SSSR-a i na-

³⁷ Isto, VK-P-655, (k-15, 24/3).

³⁸ Isto, k-16, 33/2.

³⁹ Isto, VK-P-721, (k-16, 30/2).

⁴⁰ Isto, VK-P-638/1a, (k-15, 2/3).

cionalsocijalistički odnosno fašistički poredak Nemačke i Italije. Pisac istorijata nije ni za jedno od navedenih uređenja jer tvrdi: »Koristeći iskustva drugih naroda mi ćemo zasnovati svoje vlastito društveno uređenje na uslovima života i sklonosti našeg naroda. Mi moramo zadržati ono što je solidno u postojećoj zgradi našeg društvenog uređenja, građevina u kojoj će naći utočišta jedan privredno bolji i socijalno pravedniji život našeg naroda.«⁴¹ U uputstvima za rad u propagandi govorilo se o razduženju seljaka. U njima se kaže: »Razduženi seljak biće mali car na svom povećanom imanju. To znači da će država isplatiti sve seljačke dugove, a imanje će mu povećati dajući mu imanje stranaca, zlikovaca i izdajnika.«⁴² Kao što se vidi, i tu se nije predviđalo konfiskovanje veleposedničkih imanja.

Da bi izgledalo kako su se četnici duboko zamislili nad budućnosti sela, četnički su ideolozi znatno mesto posvetili i pitanju kreditiranja sela. Tako se zahtevalo: »Državni krediti moraju se staviti u službu poljoprivrede, kako bi selo jeftinim kreditom unapređivalo svoju proizvodnju.« Tvrđilo se da ni u kom slučaju neće smeti da dođe do stanja kakvo je bilo u bivšoj Jugoslaviji da industrija i trgovina dobiju milijardu i po dinara kredita, a milion seljaka samo 50 miliona. Više kontrole je trebalo pokloniti i palanačkim bankama koje su dobijale od Narodne banke kredit po 6%, a davale ga seljacima uz kamatu od 24%.⁴³ Obezbeđenjem jeftinog kredita smatralo se da »seljak više neće padati u ruke lihvara i zleniša«.⁴⁴

Ideolozi četničkog pokreta veoma su opširno pisali o merama koje će preduzeti u cilju podizanja kulturnog nivoa sela. Istovremeno su se kritički osvrtni na stanje koje je vladalo u bivšoj Jugoslaviji. U projektu o »Značaju poljoprivrednog obrazovanja i poljoprivredna škola u prošlosti, današnjici i budućnosti« zahtevalo se: »Zemljoradnička omladina oba pola treba da se stručno obrazuje kroz škole, tj. osnovne, produžne, niže, specijalne, domaćičke, srednje poljoprivredne škole i poljoprivredne fakultete.«⁴⁵ I odrasli zemljoradnici trebalo je da obogate svoje znanje iskustvom koje je stečeno u »kulturnim zemljama«. To bi se ostvarilo podizanjem poljoprivrednih škola u kojima bi nastavni program trajao različito vreme, stvaranjem oglednih polja u svim opštinama na kojima bi radili poljoprivredni stručnjaci i primenjivali bi najnovije agrotehničke mere. Trebalo je istovremeno raditi na štampanju udžbenika za poljoprivredne škole i drugih priručnika koji bi bili podesni za selo. U poljoprivrednim školama trebalo je da rade nastavnici koji su raspolagali stručnim znanjem i bili spremni da ga prenesu na učenike i njih osposobe »u opštem naučnom i nacionalnom pogledu«.⁴⁶

Predviđalo se da će niža poljoprivredna škola biti obavezna za svakog dečaka, a domaćička za devojčice. Te škole trebalo je da posećuju sva

⁴¹ Isto, VK-P-562, (k-15, 22/1-35).

⁴² Isto, VK-P-739, (k-16, 14/3).

⁴³ Isto, VK-P-510, (14, 30/3).

⁴⁴ Isto, VK-P-121, (k-12, 16/4-1).

⁴⁵ Isto, VK-P-205, (k-13, 46/1).

⁴⁶ Isto.

ona deca koja nisu nameravala da nastave školovanje, već da žive i rade na selu. Te škole trebalo je da budu u svakom selu i u njima da rade posebno za to osposobljeni učitelji, koji bi se, pored poljoprivrednog znanja, razumevali i u knjigovodstvo. Predviđalo se, takođe, da se izvestan broj seoske dece šalje na dalje školovanje u gimnaziju i na zanate. Za njih bi se birali konkursom.⁴⁷

Sličan je tome predlogu i projekat za kulturno podizanje sela u listu »Za otadžbinu«, br. 2 iz jula 1944. Posle kritičkog osvrta na stanje u Kraljevini Jugoslaviji, konstatuje se da svim političkim, kulturnim i javnim radnicima »nameće se više nego ikada moralna obaveza prema selu« da se posvete njegovom kulturnom uzdizanju i opštem napretku. Taj problem se nije smeo prepustiti samo stručnim prosvetnim radnicima. Ističe se: »Mi smo danas nalazeći se u tesnom dodiru sa selom, više nego ikad u mogućnosti da uvidimo potrebe sela i da ukažemo na sve ono što je kočilo njegov napredak.«⁴⁸ Govorilo se i o učiteljima koji su imali da podnesu glavni teret rada na kulturnom uzdizanju sela. Njihovo je obrazovanje trebalo da bude u skladu sa »pozivom vaspitača dece i najširih slojeva naroda«. Položaj učitelja trebalo je obezbediti tako da ne bi bio zavisian od »trenutnih političkih trzavica«. Kao poseban problem istaknuto je pitanje odabiranja seoske darovite dece. Na to ih je navodilo to što su mnoga darovita deca sa sela, usled toga što seljak nije mogao da ih školuje, ostajala za kozama i ovcama. O takvoj darovitoj deci brigu je trebalo da preuzme sama država tako da bi školu završilo mnogo više darovite dece što bi dovelo do dizanja kulturnog nivoa nacije.⁴⁹ Istovremeno se neposredno posle rata predviđalo otvaranje analfabetskih tečajeva za odrasle. I na polju zdravstvenog podizanja sela predviđene su određene mere, jer se obećavalo da će seljak imati u selu: lekara, babicu, veterinara, električnu struju i sve ostalo što karakteriše život kulturnog čoveka.⁵⁰

Budući da su bili svesni da će predviđene mere ostati prazno slovo na hartiji, u što su bili uvereni i seljaci na koje su četnici računali, preduzeli su izvesne mere u cilju snabdevanja pasivnih krajeva. To je bilo neophodno učiniti, jer su seljaci znali da su sve političke stranke imale vrlo bogate programe za selo koji se mnogo nisu razlikovali, a ostajali neostvareni iako su te partije dolazile na vlast. To se, pre svega, odnosila na Jugoslovensku nacionalnu stranku koja je, kao što je rečeno, imala bogat program sa raznovrsnim merama koje su uključivale i razduženje seljaka, kreditiranje, melioraciju, podizanje kulturnog nivoa i niz drugih. Međutim, iako je ta stranka bila na vlasti tri godine (1932—1934), program nije bio realizovan. Stoga su četnici preduzeli praktične mere u cilju pridobijanja seljaka deleći im namirnice, npr. u Crnoj Gori još 1942. O pomoći narodu Bosne i Hercegovine četnici su pravili detaljne planove. U isto vreme aktivno su radili na dopremanju hrane u cilju pridobijanja naroda tih delova naše zemlje.⁵¹

⁴⁷ Isto, VK-P-272, (k-13, 44/2).

⁴⁸ Isto, VK-P-387, (k-14, 20/1).

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto, k-12, 3/4-1, (VK-P-94/3).

⁵¹ Isto, VK-P-525, (k-14, 39/3). Taj projekat se zove »Sprovođenje mera ratne privredne politike«.

Četnički su ideolozi takođe pravili planove o preuzimanju privrede u »nacionalne ruke« posle završetka rata. O tome nas zanimaju samo projekti u odnosu na poljoprivredu, tj. selo. U vezi s tim smatralo se za najpotrebnije precizirati šta znači »neprijateljska imovina«. Smatralo se da će tu biti poteškoća, jer su imanja u ratno vreme prelazila iz ruke u ruku pa se konstatovalo da će se za merodavno stanje ustanoviti 1. I 1943. Smatralo se da će tako biti nacionalizovan velik broj imanja, naročito u Vojvodini, brojna imanja u Bosni, Hercegovini, Sandžaku, Južnoj Srbiji i eventualno u Lici, Krbavi i Baniji. Predviđalo se šta je trebalo učiniti s inventarom, naročito živim, jer se verovalo da se nacionalizacija neće ostvariti ni u toku dužeg vremena, »možda više godina«. ⁵² U cilju sprovođenja efikasnih mera trebalo je stvoriti »upravu nacionalnih imanja« koja bi imala svoje organe, oblasne, sreske i opštinske. Naveden je broj članova koji su trebali da čine pojedine odbore. Predviđeno je: »Poljska dobra treba blagovremeno izdati pod zakup za godinu dana. U slučaju nedostatka interesanata za zakup, opština treba da odnosno dobro obradi u vlastitoj režiji.« ⁵³

Kao što se vidi, ideolozi četničkog pokreta veoma su mnogo pisali o selu, i u štampi koju su širili po selima, i u svojim proglasima, rezolucijama i drugim aktima. Sve je to bilo namenjeno seljaku koji je činio tri četvrtine stanovništva. Seljak, koji je u ratnim danima živeo pod još težim uslovima, a nalazeći se na niskom obrazovnom i kulturnom nivou nije mogao da shvati da su interesi NOP-a, koji vodi Komunistička partija Jugoslavije, i njegovi životni interesi. Željan zemlje, seljak je više verovao tradiciji svojih predaka, nasedajući četničkoj propagandi da će mu NOVJ oduzeti njegovu parcelu te se u nekim krajevima kasno budio. Nizak kulturni nivo, ljubav prema njivi, dobro organizovana četnička propaganda, tradicija i niz ostalih uzroka glavni su razlozi što se seljak malo teže budio tako da je, u nekim delovima zemlje, tek pred kraj rata uvideo ko mu je pravi saveznik.

Četnici su, kao što se videlo, svoju ideologiju prema selu naročito razvili u toku 1943. i 1944. i neposredno pred završetak rata, želeći da time pariraju merama koje je Komunistička partija Jugoslavije sprovodila na selu i nastojeći da pridobiju seljaka u vreme kada su se odlučno borili protiv NOP-a za očuvanje starog poretka.

⁵² Isto, VK-P-529, (k-14, 43/3).

⁵³ Isto.